

Михайло КОВАЛЬЧУК

ЗАЙНЯТТЯ ХАРКОВА РАДЯНСЬКИМИ ЗАГОНАМИ (ГРУДЕНЬ 1917 Р.)

На підставі архівних документів і спогадів сучасників висвітлено обставини зайняття Харкова радянськими загонами у грудні 1917 р. Проаналізовано етапи переростання політичного протистояння між прихильниками Центральної Ради й радянської влади у збройну конфронтацію в місті.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, радянська влада, українська революція.

Наприкінці 1917 р. в Харкові царювала атмосфера політичної невизначеності. Місто та губернія за III універсалом Центральної Ради належали до Української Народної Республіки. Губернським комісаром був український есер О. Попов, а його помічником – український соціал-демократ С. Тимошенко¹. Налякана петроградськими подіями харківська міська дума підтримала “приєднання м. Харкова до Української демократичної республіки як складової частини Російської демократичної республіки на основі прийнятих Центральною Радою положень”². Незважаючи на це, більшість місцевих діячів вважали місто невід’ємною частиною Росії.

Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів спершу відмовилася визнати Раднарком. Але під тиском місцевих більшовиків Раду невдовзі було переобрано. 23 листопада Рада робітничих і солдатських депутатів нового складу на своєму пленарному засіданні переважною більшістю голосів підтримала Раднарком і висловила за передачу влади Радам. Керівництво різними сферами міського життя відразу ж перейшло до Ради робітничих і солдатських депутатів. Військово-революційний комітет став органом найвищої влади в Харкові та фактично не підлягав урядові УНР. Очолював ВРК відомий революціонер, голова обласного комітету РСДРП(б) Артем (Ф. Сергєєв), а його найближчим помічником став начальник центрального штабу харківської червоної гвардії, лівий есер М. Рухимович³.

¹ Эрде Д. Революция на Украине. От керенщины до немецкой оккупации / Д. Эрде. – Х.: “Пролетарий”, 1927. – С. 121.

² Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк. 7.

³ Центральный державный архив громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1572. – Арк. 43–44; Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918 гг. Сборник документов и материалов: в 3-х т. – К.: “Политиздат”, 1957. – Т. 2. – С. 150–151.

У Харкові чимало місцевих українських соціал-демократів і есерів підтримували радянські гасла. Тож відносини харківських більшовиків із представниками українських партій були доволі дружніми, поки 2 грудня Артем не виступив на засіданні Ради з гострою промовою проти Центральної Ради, яку він назвав “опорою для контрреволюційних сил”⁴. Частина українських соціалістів підтримала заяву більшовиків. 7 грудня харківська Рада робітничих і солдатських депутатів визнала єдиною владою в країні Раднарком і ухвалила, що Центральна Рада у нинішньому складі не заслуговує довіри “трудящих робітничих і селянських мас”⁵. Було також висловлено протест проти анексії урядом УНР Харкова і частини Донбасу.

Представники української влади докладали усіх зусиль, щоб залагодити політичні розбіжності мирним шляхом. Начальник залоги, прапорщик М. Чеботарів (український соціал-демократ), використовував свій авторитет члена Центральної Ради й Ради робітничих і солдатських депутатів, щоб не допустити збройної конфронтації. Інший впливовий діяч харківської організації УСДРП і член Центральної Ради М. Петренко також намагався запобігти ескалації конфлікту. Один із харківських більшовиків згадував: “На багатьох нарадах представник Центральної Ради Петренко зовсім недвозначно заявляв: «Якщо ми, українці, з вами, більшовиками, про владу не домоворимося, то доведеться говорити зброєю»”⁶.

Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів продовжувала співпрацювати з українськими національними організаціями в царині боротьби з “контрреволюцією”. На початку грудня 1917 р. на підступах до Харкова з’явилися ударні батальйони, що прямували зі Ставки на Дон, щоб приєднатись до антибільшовицьких військових формувань. Харківський ВРК збирався зупинити ударників силами червоногвардійців та “революційних” вояків місцевої залоги. Ревком також звернувся за допомогою до українського представника, прапорщика М. Чеботаріва. Товариш генерального військового секретаря УНР В. Кедровський, з яким М. Чеботарів зв’язався по прямому дроту, згадував: “Зміркувавши, що не сьогодні-завтра ми битимемося з більшовиками, це було моє глибоке переконання, і таким чином генерал Корнілов буде для нас корисний на Дону, як сила, що притягуватиме до себе увагу і військо більшовиків, я віддав наказ пропустити генерала Корнілова, але з тактичних мотивів з “дотриманням невинності”. Тому моя директива Чеботаріву була приблизно такою: прийняти пропозицію більшовиків і вислати наші війська проти Корнілова, але водночас за будь-яку ціну зв’язатися з ешелонами Корнілова (що, здається, вдалося зробити навіть телефоном) і вказати їм шлях, яким вони можуть спокійно обійти розташування українсько-більшовицького війська”⁷.

Для переслідування ударників із Москви прибув загін червоногвардійців і матросів-балтійців на чолі з Н. Ховріним (400 бійців). Загін розташувався на ст. Білгород,

⁴ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. – Т. 2. – С. 178–179.

⁵ Александров Н. До історії I Всеукраїнського з’їзду Рад / Н. Александров, Г. Слободський // Архів Радянської України. – 1932. – № 1–2. – С. 14–15; Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. – Т. 2. – С. 188–189.

⁶ Мирошниченко В. Харків – Дін – Царицин. Організація харківської червоної гвардії, боротьба проти петлюрівщини / В. Мирошниченко // Летопись революции. – 1930. – № 2 (41). – С. 195.

⁷ Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). – Ф. 5881. – Оп. 1. – Д. 583. – Л. 205.

перетнувши ударникам шлях на Дон. На допомогу Ховрину наспіли з Харкова загін червоногвардійців, відділ 30-го запасного полку і підрозділ 2-го Українського запасного полку⁸. У кількох боях ударники зазнали поразки і були розсіяні; одиниці дістались на південь Росії, щоб продовжити боротьбу проти більшовиків.

Очевидно, керманічі харківського ВРК передбачали ускладнення у відносинах з українською владою, оскільки ще до завершення боїв з ударниками харківський “революційний” загін було вирішено повернути до міста. 14 грудня харківська Рада робітничих і солдатських депутатів на своєму пленарному засіданні засудила “контрреволюційну” політику Центральної Ради, висловила протест проти дій уряду УНР і вимагала передати Радам всю владу в Україні⁹.

Загострення конфлікту між Центральною Радою і Раднаркомом призвело до зростання напруги між органами української влади і ВРК. 21 грудня харківський більшовицький часопис “Донецький пролетар” надрукував ультиматум Раднаркому Центральній Раді. Губернський продовольчий комітет відмовився виконувати накази уряду УНР й ухвалив продовжувати відправку продовольства до Росії. Деякі активісти харківської організації УСДРП приєдналися до більшовиків, засудивши “контрреволюційну” політику Центральної Ради.

Керівники харківських більшовиків на чолі з Артемом сподівалися за допомогою своїх однодумців із числа українських соціал-демократів перетягти українську залогоу на бік радянської влади. Натомість, начальник центрального штабу червоної гвардії М. Рухимович і виборний командир 30-го запасного полку Н. Руднев виступали за негайний збройний переворот.

Російську залогоу Харкова в цей час складали 29-й, 30-й, 232-й піхотні запасні полки, 1-й саперний запасний полк, 4-й гарматний запасний дивізіон, 29-й автопанцерний дивізіон, 4-та, 118-та і 124-та команди виздоровців, а також 754-та і 775-та дружини ополчення¹⁰. Вояки здебільшого підтримували більшовицькі гасла, але найбільш розпропагандованим вважався 30-й запасний полк, який відкрито заявив про підтримку Раднаркому і закликав до боротьби проти Центральної Ради. Частина вояків 232-го запасного полку також підтримувала більшовиків¹¹.

⁸ Див.: *Силин (Бирзбек) и Симкин*. Как родилась Харьковская красная гвардия (организация красной гвардии и ВЭЖ) / Силин (Бирзбек), Симкин // *Летопись революции*. – 1926. – № 1 (16). – С. 132–133; *Ховрин Н.* Балтийцы идут на штурм / Н. Ховрин. – М.: Воениздат, 1966. – С. 200; *Борьба за Советскую власть в Харьковщине* // *Октябрьская революция. Первое пятилетие*. – Х.: Госиздат, 1922. – С. 566; *Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва)*. – К.: Темпора, 2003. – С. 23.

⁹ *Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине*. – Т. 2. – С. 199–200.

¹⁰ *Петриковський (Петренко) С.* Харківський гарнізон у Жовтневій революції / С. Петриковський (Петренко) // *У дні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні*. – К.: Політвидав, 1987. – С. 123.

¹¹ *Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине*. – Т. 2. – С. 147, 148, 209–210; *Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов. Февраль – декабрь 1917 г.* – Харьков, 1947. – С. 197; *Моргунов В.* Организация и борьба красной гвардии на Украине в 17–18 гг. / В. Моргунов // *Летопись революции*. – 1923. – № 5. – С. 160.

Харківська червона гвардія наприкінці грудня 1917 р. налічувала близько 1 500 чоловік і складалася переважно з робітників-латишів, які працювали на підприємствах, евакуйованих до Харкова з Прибалтики під час війни¹². В організації харківської червоної гвардії активну участь брали не лише більшовики, але й російські ліві есери, польські ліві соціалісти. Найбільші червоногвардійські загони існували на заводах ВКЕ (“Всеагальна компанія електроенергії”) і Шиманського, менші осередки червоної гвардії діяли на паровозо-будівельному заводі, підприємстві “Гельферіх-Саде”, в залізничних майстернях тощо¹³. Отримавши з Тули значну партію зброї, червоногвардійці проходили військовий вишкіл й опановували тактику вуличного бою.

Влада УНР в Харкові спиралася на 2-й Український запасний полк (2 500 багнетів), створений шляхом українізації 28-го запасного полку. Виборним командиром полку був штабс-капітан О. Волох, уродженець Донеччини, який у 1917 р. прилучився до українського відродження. Але полк був ненадійним: лише 1-й курінь підтримував Центральну Раду, а інші підрозділи співчували радянській владі¹⁴. 18–19 грудня до Харкова прибув із Москви 1-й Український Чигиринський полк (700 багнетів), сформований з вояків-українців московської залози. Виборним командиром полку був полковник Савицький, член УПСР і колишній завідувач військового відділу української ради Москви¹⁵. Однак полк ще в Москві зазнав впливу революційної пропаганди, внаслідок чого чигиринці відкрито співчували більшовикам. У складі російських частин харківської залози існували також невеличкі українські підрозділи. За твердженням М. Чеботаріва, в 1-му саперному запасному полку було створено українську сотню силою в 200 багнетів¹⁶.

Чимало українських вояків нещодавно билися пліч-о-пліч із “революційними” солдатами проти ворогів пролетарської революції. Так, загін 2-го Українського запасного полку разом з групою харківських червоногвардійців і відділом 30-го запасного полку брав участь в боях з ударниками під Білгородом, а деякі чигиринці під час вуличних боїв у Москві виступили на боці ревкому. Щоб остаточно перетягти залозу на

¹² Див.: *Бирзник-Силин*. “Латышский культурный центр” в Харькове / Бирзник-Силин // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – Х.: Госиздат, 1922. – С. 575–577; *Его же*. Харьковские рабочие в борьбе с каледищиной и красновщиной / Бирзник-Силин // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – Х.: Госиздат, 1922. – С. 579; *Борьба за Советскую власть в Харьковщине* // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – Х.: Госиздат, 1922. – С. 552; *Буздалин С.* Октябрьская революция в Харькове / С. Буздалин // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 35; ЦДАВО України. – Ф. 4712. – Оп. 6. – Спр. 27. – Арк. 70.

¹³ *Мирошниченко В.* Боевые дружины и красная гвардия в Харькове / В. Мирошниченко // 1917 год в Харькове. Сборник статей и воспоминаний. – Х.: Пролетарий, 1927. – С. 145; ЦДАВО України. – Ф. 4712. – Оп. 6. – Спр. 27. – Арк. 45; Там само. – Ф. 4712. – Оп. 6. – Спр. 16. – Арк. 2.

¹⁴ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. – Т. 3. – С. 128; ЦДАВО України. – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 102зв.

¹⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Archiwum im. Tarasa Szewczenki. – m/f. 68754. – Арк. 386; Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 59.

¹⁶ Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 22, 69.

свій бік, харківські більшовики розгорнули активну агітацію серед військових частин. Втім, агітаційна робота набирала інколи доволі гострих форм. М. Чеботарів згадував: “Були й такі комічні явища. Ось годині о 11-й мене повідомляють, що в полк наш прибули більшовики з агітацією і скликають віче. Волох дав наказ на віче не йти, і козацтво не йде. Їде ця агітаційна група до іншого полку, в якому помішане козацтво москалів з українцями. Мушу і я бути на цьому вічу. З’являюся. Це вже ніч. Агітатори головним чином атакують Українську Центральну Раду, взагалі нас, українців. Прошу я слова і виступаю, б’ючи більшовиків та бороню нас. Грім оплесків, а українці десь дістали подушку, а з другого боку дьогтю і раптово, несподівано ні для кого, одні облили більшовиків дьогтем, а другі, розірвавши подушку, осипали їх пір’ям. Сміху було до безконечності. Ці агітатори, дійсно, виглядали страшно і кумедно”¹⁷.

Співвідношення військових сил у Харкові виглядало не на користь радянської влади. ВРК мав у своєму розпорядженні 650–700 вояків й 1 500 озброєних робітників-червоногвардійців. Військові ж сили Центральної Ради налічували 3 400 багнетів. І хоча чимало українських вояків співчували радянським гаслам, войовничі революціонери воліли зайвий раз не покладатися на мінливий настрій вояцької маси. До Білгорода, де після боїв з ударними батальйонами знаходився 1-й Петроградський зведений революційний загін Н. Ховріна, вирушила делегація (Н. Руднев, Н. Данилевський і Берлін) з проханням про збройну допомогу.

Переслідування ударників ще не скінчилося, коли харківські посланці прибули до Білгорода. Н. Ховрін згадував про зустріч із делегатами: “Вони розповіли, що в Харкові утворюється надзвичайно важка ситуація. Становище місцевої Ради не міцне. Спиратися вона поки що може лише на невеличкі і слабо озброєні загони червоногвардійців. У місті знаходяться військові частини, в яких дуже сильний вплив петлюрівців. Якщо вони раптом виступлять проти Ради, у Харківського ревкому не вистачить сил утримати владу”¹⁸.

Н. Ховрін усвідомлював, що Харків має стратегічне значення для боротьби з Каледіном. Це місто було важливим адміністративним, промисловим і транспортним центром, контроль над яким давав змогу радянському урядові налагодити пряме залізничне сполучення з Донецьким басейном.

Щоправда, сил для зайняття Харкова у борців з “контрреволюцією” було замало. 1-й Петроградський зведений загін налічував лише 300 бійців¹⁹. Однак 20 грудня до Білгорода прибула перша колона зі складу “північних радянських загонів”, під командою Р. Сіверса (1296 багнетів, 97 шабель, 17 кулеметів, 6 гармат, 4 мотоциклетки, 3 панцерники). Вислухавши харківських посланців, Сіверс вирішив не чекати прибуття підкріплень із півночі. Він відразу ж домовився з Н. Ховріним про відправку обох загонів до Харкова²⁰. Ввечері 20 грудня Р. Сіверс віддав наказ своїм воякам: “Противник – українські війська, що йдуть за контрреволюційною Радою, стягуються до м. Харкова, де мають намір проголосити владу буржуазної Ради проти влади Рад

¹⁷ Там само. – С. 70.

¹⁸ *Ховрін Н.* Балтийцы идут на штурм. – С. 204.

¹⁹ ГАРФ. – Ф. 8415. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 75; *Ховрін Н.* За власть Советов. – С. 83–84.

²⁰ *Ховрін Н.* Балтийцы идут на штурм. – С. 205.

робітничих, солдатських і селянських депутатів... Наше завдання – зайняти Харків і обороняти його”²¹.

У ніч на 21 грудня загони Р. Сіверса та Н. Ховріна прибули до Харкова. Ешелони безперешкодно розмістилися на запасних шляхах неподалік від залізничного вокзалу. За наказом Сіверса, бійці відразу ж встановили дві шестидюймові гармати на Холодній горі, яка вивищувалась над західною частиною міста. А вже вранці 21 грудня на вокзал прибули члени харківської більшовицької організації на чолі з Артемом, які виявилися зовсім не раді появи у їхньому місті “революційних” загонів. Вони вимагали від радянських командирів недопущення кровопролиття чи будь-яких ворожих дій щодо харківських українців. Р. Сіверс у відповідь запевнив, що не має наміру перетворювати місто на арену громадянської війни. Представникам української влади він заявив, що радянські загони прибули до Харкова лише для кількаденного відпочинку після боїв з ударниками²².

Харків’яни швидко пересвідчилися, що “революційні” війська своїм зовнішнім виглядом і поведінкою не надто схожі на частини регулярної армії. Небайдужий до долі “пролетарської революції” сучасник згадував: “Я пам’ятаю, яке неприємне враження на мене особисто справляли, коли я приїздив до залізничного двірця, де стояли штаб і вагони та ешелони з антонівським військом – його вояки, зокрема матроси, увішані всілякою зброєю, інколи п’яні, із специфічною брудною лайкою після кожного слова, хоча це почуття дивно перемішувалося зі свідомістю, що це ж таки є люди, що вже героїчно були билися за радянську владу й надалі добровільно збираються проливати свою кров за революцію... Вояки являли собою химерно вбраних, абсолютно недисциплінованих людей, увішаних різноманітною зброєю, рушницями, шаблями, всіх систем револьверами та бомбами. Між окремими командирами весь час виникали свари й сутички... У штабі працювали якісь випадкові люди, з одного боку, кадрові офіцери, з другого – віддані революції товариші, що взялися за військову роботу лише за останні тижні”²³.

“Революційні” вояки й матроси відразу ж розпочали в місті грабунки і самочинні труси. Один із харківських більшовиків згадував: “Загін було підібрано, більшою частиною, з анархічного елемента, що складався з матросів, які інколи себе виявляли не зовсім у нашому дусі”²⁴. Представники місцевих осередків соціалістичних партій протестували проти такої поведінки “революційних” загонів. Як писав потім В. Антонов-Овсієнко, навіть харківські більшовики “висловлювали обурення

²¹ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф. 14. – Оп. 1. – Д. 270. – Л. 16.

²² Там же. – Ф. 14. – Оп. 1. – Д. 2. – Л. 10б.; Там же. – Ф. 14. – Оп. 1. – Д. 270. – Л. 16 – 16об.; ГАРФ. – Ф. 8415. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 16; *Ховрин Н.* Балтийцы идут на штурм. – С. 205; *Антонов-Овсенко В.* Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсенко. – М., 1924. – Т. 1. – С. 54; Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 23.

²³ *Лапчинський Г.* Перший період радянської влади на Україні. ЦВКУ та Народний Секретаріат / Г. Лапчинський // *Летопись революции.* – 1928. – № 1 (28). – С. 174; *Його ж.* Боротьба за Київ. Січень 1918 р. (до боротьби за перемогу Жовтня) // *Летопись революции.* – 1928. – № 2 (29). – С. 212.

²⁴ *Борьба за Советскую власть в Харьковщине // Октябрьская революция. Первое пятилетие.* – С. 548

свавіллям наших частин, здійснюваними ними самочинно обшуками, арештами і реквізіціями”²⁵. М. Чеботарів згадував, як на зборах за участю “революційних” бійців Артем, Ф. Кін та М. Рухимович засудили подібні безчинства і заявили, що “таке військо не може бути більшовицьким, що це якась анархістична банда, що вони зараз будуть телефонувати до Петрограду і т.д.”²⁶

Обіцянки утриматися від будь-яких насильницьких дій не перешкодили Р. Сіверсу готуватися до захоплення влади в Харкові. У ніч на 22 грудня матроси зайняли вокзал, управління Південної залізниці, пошту, центральний телеграф, телефонну станцію, а також будинок присутствених місць. Це викликало обурення багатьох демократичних організацій і представників політичних партій, які зажадали вивести радянські загоны з міста. Вимогу підтримали й деякі місцеві більшовики²⁷. Але прихильники перевороту почувалися дедалі впевненіше. Навіть коли українські соціал-демократи пообіцяли на нараді представників соціалістичних партій виконати усі вимоги більшовиків (припинити відправляти вояків неукраїнської національності за межі УНР, не затримувати підвезення хлібу до Росії, пропускати червоногвардійські загоны на Дон), останні відхилили вимогу вивести радянські загоны з Харкова²⁸.

Не бажаючи бути звинуваченими у розв’язуванні громадянської війни, представники української влади не зважились вжити військову силу проти загонів Сіверса і Ховріна. Втім, уникати збройної боротьби їх змушував ще й настрій українських вояків, чимало з яких не бажали битися проти більшовиків.

Між тим непримиренні борці за радянську владу не приховували своїх намірів. 22 грудня на шпальтах харківського більшовицького часопису з’явилася стаття під красномовною назвою “Боротьба зі зрадниками України”. Її автор, не обмежившись викриттям “контрреволюційної” політики Центральної Ради, писав: “Ми цілком визначено заявили, що усім, хто заважатиме нам вести боротьбу з контрреволюцією і рятувати робітників Донецького басейну – ми вчинимо збройний опір. Усіх, хто намагатиметься силоміць розформувати війська за те, що вони не за контрреволюційну Раду, всіх, хто намагатиметься зупинити вантажі на північ, усіх, хто намагатиметься напасти на робітничу гвардію – усіх таких контрреволюціонерів ми вирішили роззброїти. Ми не пустимо більше до Харкова жодних контрреволюційних військ. Ми пропустимо усі революційні війська без затримки. Владі контрреволюціонерів з Київської Ради ми протиставимо нашу владу – владу трудящого народу, владу Рад”²⁹.

²⁵ Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне. – Т. 1. – С. 170.

²⁶ Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 23.

²⁷ Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне. – Т. 1. – С. 54. Див. також: Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 25; Борьба за Советскую власть в Харьковщине // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – С. 555.

²⁸ Борьба за Советскую власть в Харьковщине // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – С. 555; Покок С. Организация и борьба красной гвардии в Харькове // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 46.

²⁹ Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Февраль 1917 – апрель 1918 гг. – Х., 1957. – С. 329.

Поки демократичні організації обговорювали питання про те, як бути з радянськими загонами, Р. Сіверс вирішив приєднати до своїх сил панцерники, що знаходились у складі 29-го автопанцерного дивізіону. Хоча лише половина з них були справними, радянський командир не міг допустити, щоб ця грізна бойова техніка дісталася українцям чи прихильникам Каледіна. Оскільки начальник дивізіону рішуче відхилив вимогу передати панцерники більшовикам, Сіверс вирішив захопити їх силою. Ці наміри викликали обурення у чільних харківських більшовиків. Від імені міськкому РСДРП(б) Мартянов навіть зажадав відмовитися від подібних планів, щоб не перешкоджати порозумінню з харківськими українцями³⁰.

Але Р. Сіверс не зважав на протести і вже ввечері 22 грудня почав готуватися до дій. Зі згоди М. Рухимовича до операції з захоплення панцерників було залучено загін у складі 200 харківських червоногвардійців³¹.

Щоб приспати пильність опонентів, пізно ввечері 22 грудня прихильники перевороту відновили переговори про виведення радянських загонів з Харкова. Р. Сіверс навіть особисто прибув на нараду представників соціалістичних партій, що відбувалася у приміщенні міської думи. Щоб затягти час, прихильники перевороту висували все нові умови виведення “революційних” загонів з міста³².

Тим часом під керівництвом Н. Ховріна розпочалася операція з захоплення панцерників. До району Миросицької вулиці, де розміщувався 29-й автопанцерний дивізіон, було підтягнуто дві гармати. Одну з них встановлено на розі Чернишевської й Пушкінської вулиць, а іншу – на розі Пушкінської й Сердюківської. Гарматчики отримали наказ відкрити вогонь при першій появі ворожих панцерників, не випускаючи їх у місто. Піхота і панцерник зі загону Р. Сіверса прикривали гармати, а невеличкий відділ вершників-уланів забезпечував зв'язок із вокзалом і вів спостереження за центральними кварталами міста³³.

Перш ніж приступити до штурму, Н. Ховрін вислав до дивізіону делегацію з повторною вимогою негайно видати панцерники. Оскільки ж переговори затяглися, він вирішив вдатися до демонстрації сили і направив до казарм автопанцерного дивізіону радянську бронемашину. У нічній темряві гарматчики прийняли її за ворожий панцерник і встигли зробити постріл, перш ніж збагнули свою помилку. Снаряд не влучив у ціль, але цей постріл кардинально змінив настрій вояків автопанцерного дивізіону. “Якщо до цього вони затягували переговори про здачу, то тепер швидко прийняли всі наші умови, – згадував Н. Ховрін. – Вояки і офіцери, що перебували в розпорядженні дивізіону, здали нам всю свою зброю і дванадцять панцерованих

³⁰ Ховрін Н. Балтийцы идут на штурм. – С. 205–206; Антонов-Овсєенко В. Записки о гражданской войне. – Т. 1. – С. 54.

³¹ Павлюк П. Харківська червона гвардія (лютий 1917 р. – березень 1918 р.) / П. Павлюк. – К.: Політвидав, 1948. – С. 74.

³² Борьба за Советскую власть в Харьковщине // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – Х.: Госиздат, 1922. – С. 555; Покко С. Организация и борьба красной гвардии в Харькове. – С. 46.

³³ РГВА. – Ф. 14. – Оп. 1. – Д. 270. – Л. 7; Покко С. Организация и борьба красной гвардии в Харькове. – С. 46; Ховрін Н. Балтийцы идут на штурм. – С. 206; Его же. За власть Советов. – С. 96.

автомобілів”³⁴. Деякі офіцери зі штабу дивізіону намагались відстрілюватися, але після кількох кулеметних черг склали зброю.

Постріли почули й учасники наради, що продовжувала обговорювати умови виведення з міста радянських загонів. “Дискусія між більшовицьким військом і українцями затягнулася до пізньої ночі, приблизно до пів на другу, – згадував М. Чеботарів. – Несподівано увійшов до кімнати нашого засідання помічник командира панцерного дивізіону. На ньому не було лица... Я лише глянув і зрозумів, що з панцерним дивізіоном сталося лихо не на нашу користь. Він лише сів, як з міста донеслися кулеметні стріли, а потім і гарматні вибухи”³⁵. Як стверджував М. Чеботарів, Р. Сіверс у відповідь на закиди у дворухницітві насмішковано відповів: „Що ми будемо тепер говорити, коли заговорили кулемети та гармати?”³⁶ Присутній на нараді член міської більшовицької організації С. Покко згадував: “Раптом пролунали три гарматних постріли, вбігає М. Петренко блідий і заявляє, що більшовики нас забалакують, а самі роблять свою справу, і пропонує нам припинити нічну стрілянину і кровопролиття. Рухимович, Артем, Євгенія Бош, Сіверс і я йдемо на нараду. Т. Артем вносить пропозицію припинити виступ, оскільки не впевнений у своїх силах і що Український полк може вдарити в запілля. Але т. Рухимович заявляє, що запілля забезпечене, показав через віконце освітлену електричними ліхтарями Катеринославську вул., де стояли улани напоготові на випадок нападу українців. Потім т. Сіверс заявляє, що навіть якби було зроблено розпорядження Харківського губкому про відступ, він йому не підкоряється, оскільки вважає відступ неможливим. На тому і порішили”³⁷.

Для годиться більшовики вислали на місце подій делегацію, що мала посприяти мирному врегулюванню конфлікту. “Ми поїхали, заздалегідь знаючи, що поки доїдемо, справу буде зроблено, – відзначав у спогадах С. Покко. – Коли ми приїхали до Мироносицької площі, командир, який проводив операцію, нам заявив: «Готово вже!»”³⁸. Вояки автопанцерного дивізіону слухали на імпрізованому мітингу заклики до боротьби з “контрреволюцією”, а 7 справних панцерників “революційні” бійці вже перевозили на вокзал.

М. Петренка і М. Чеботаріва за наказом Р. Сіверса було спочатку заарештовано, але після втручання Артема звільнено. Проте спроби представників влади УНР підняти проти радянських загонів українські частини не мали успіху. 1-й Чигиринський полк оголосив нейтралітет. “Усі мої з полковником Савицьким заклики до них, козаків, стати в обороні України проти наїзників, не досягнули своєї цілі і козацтво повірило улесливим запевненням приїжджих більшовиків,” – згадував М. Чеботарів³⁹. У 2-му Українському запасному полку більшість вояків також не бажали битися з більшовиками. Командир полку О. Волох, за словами М. Чеботаріва, “одважний і

³⁴ Ховрин Н. Балтийцы идут на штурм. – С. 207.

³⁵ Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – К.: Темпора, 2003. – С. 25.

³⁶ Там само. – С. 25.

³⁷ Покко С. Организация и борьба красной гвардии в Харькове. – С. 47.

³⁸ Борьба за Советскую власть в Харьковщине // Октябрьская революция. Первое пятилетие. – С. 556.

³⁹ Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Микола Чеботаріва). – С. 59.

бойовий” офіцер – не зміг вплинути на настрої вояцтва. Утім, борцям за владу Рад не пощастило загітувати полк приєднатися до “революційного” війська. Н. Ховрін згадував: “В гості до петлюрівців, які займали в той час Москалівські казарми, взяли найкращих наших агітаторів – Берга і Железнякова. Але як вони не старалися – їм не вдалося розтопити кригу недовіри піхотинців. Ті кричали, що розмовлятимуть з нами лише тоді, коли ми приберемо гармати з Холодної гори і повернемо захоплені панцерники”⁴⁰.

Р. Сіверс і М. Рухимович переконали харківських більшовиків скористатися слабкістю української влади й створити губернський ВРК. 23 грудня про організацію нового органу влади було оголошено на об’єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських, а також селянських депутатів. До складу губревкому увійшли лише більшовики та ліві есери; головою ВРК було обрано М. Рухимовича. Новим начальником харківської залоги став більшовик С. Петриковський-Петренко, виборний командир батальйону 30-го запасного полку⁴¹.

Отже, влада в Харкові остаточно перейшла до рук прихильників “пролетарської революції”. Харків став першим губернським містом УНР, яке зайняли радянські загонами. І хоча лідери українського руху все ще не могли визначити своє ставлення до Раднаркому, для деяких із них харківські події стали свідченням, що час переговорів з більшовиками скінчився й відновити владу УНР на Слобожанщині можна лише за допомогою збройної сили.

Mykhailo Kovalchuk. Occupation Kharkiv by Soviet troopers (December 1917)

On the basing of archival documents and memories author researches the circumstances of occupation Kharkiv by Soviet troopers in December 1917. Author reconstructs in details the tide of growing political confrontation between the worshippers of Centralna Rada and Soviet power into military confrontation in the city.

Key words: Ukrainian People’s Republic, soviet power, Ukrainian revolution.

Михаил Ковальчук. Занятие Харькова советскими отрядами (декабрь 1917 г.)

На основе архивных документов и воспоминаний современников раскрыты обстоятельства занятия Харькова советскими отрядами в декабре 1917 г. Детально рассмотрены этапы перерастания политического противостояния между поклонниками Центральной Рады и советской власти в вооруженную конфронтацию в городе.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, советская власть, украинская революция.

⁴⁰ Ховрін Н. Балтийцы идут на штурм. – С. 208.

⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 4712. – Оп. 6. – Спр. 31. – Арк. 18зв.; Попов Н. Очерки революционных событий в Харькове от июня 1917 г. до декабря 18 г. / Н. Попов // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 22; Петриковський (Петренко) С. Харківський гарнізон у Жовтневій революції. – С. 128.